

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

О. В. Петришин, О. В. Зінченко

ПРАВОВА КАРТА СУЧАСНОГО СВІТУ

**Навчальний посібник
для студентів-магістрів юридичних
вищих навчальних закладів і факультетів**

Харків
«Право»
2018

УДК 340.12(075)

ПЗ0

Рецензенти:

В. В. Лемак, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету, член-кореспондент НАПрН України;

Л. Р. Наливайко, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

В. О. Серьогін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і муніципального права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Петришин О. В.

ПЗ0 Правова карта сучасного світу : навч. посіб. для студентів-магістрів юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / О. В. Петришин, О. В. Зінченко. – Харків : Право, 2018. – 508 с.

ISBN 978-966-937-343-4

У навчальному посібнику розглядаються сучасна правова карта світу, особливості функціонування національних правових систем, що входять та походять із основних правових сімей сучасності – романо-германського, англо-американського, традиційного та релігійного права. Висвітлюється коло питань, що стосуються формування і функціонування національних правових систем сучасності, особливостей їх форми держави, специфіки системи джерел права, системи органів державної влади, особливостей правового статусу особи в національних правових системах.

Навчальний посібник можна використовувати при вивченні курсів «Теорія держави і права», «Порівняльне правознавство», «Сучасні правові системи», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Міжнародне право», «Конституційне право зарубіжних країн», «Парламентське право», «Конституційне право зарубіжних країн», «Країнознавство» та ін.

Розраховано на студентів, аспірантів та викладачів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів, усіх, хто цікавиться питаннями функціонування сучасних правових систем.

УДК 340.12(075)

ISBN 978-966-937-343-4

© Петришин О. В., Зінченко О. В., 2018
© Оформлення. Видавництво «Право», 2018

Передмова

Студенти перших років навчання в юридичних навчальних закладах та на юридичних факультетах вивчають курс «Порівняльного правознавства» (або «Правничі системи сучасності»), який визнаний окремим напрямком дослідження в галузі теорії держави і права. У його межах в цілому характеризуються загальні особливості правових систем світу, подається їхня класифікація й типологізація та поділ на правові сім'ї (романо-германську, англо-американську, релігійну, традиційну), а також розглядаються змішані правові системи скандинавських та латиноамериканських держав. Загальній характеристиці піддаються і джерела права цих систем.

В той же час курсу «Порівняльного правознавства» недостатньо для пошуку компромісних шляхів вирішення суперечностей між різними порядками, які існують у світі. Належний розвиток економічних, політичних, соціальних, культурних, релігійних та інших відносин постає неможливим без усвідомлення специфіки правового регулювання, правозастосування та правової культури різних країн, особливо країн-партнерів. Отже, порівняльно-правові дослідження набувають особливої важливості для успішної інтеграції України у європейський та інший правовий та культурний простір.

Це наголошує ту істину, що сучасний юрист не може вважатись висококваліфікованим, якщо він не озброєний достатніми знаннями в галузі компаративістики. У першу чергу це стосується магістрів. Саме для них і призначається додатковий курс «Правова карта сучасного світу» із поданням конкретних особливостей різних національних правових систем, їхніх джерел тощо. Вивчення навчального курсу «Правова карта сучасного світу» надає можливість студентам засвоїти все коло питань, що стосуються фор-

мування і функціонування національних правових систем сучасності, особливостей їх форми держави, специфіки системи джерел права, системи органів державної влади, особливостей правового статусу особи в національних правових системах; сформувати у студентів систему знань про найбільш специфічні риси національних правових систем різних континентів, а також розуміння впливу глобалізації на національні правові системи різних типів, формування вміння характеризувати наслідки глобалізаційних процесів для подальшого розвитку національних правових систем, що походять із різних правових сімей; формування основних умінь щодо використання цих знань в подальшій професійній діяльності.

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОЇ КАРТИ СВІТУ

Правова карта сучасного світу

Правова карта світу – це складна система, сукупність усіх існуючих правових систем: національних, субнаціональних, наднаціональних та квазінаціональних. Правова карта світу характеризується надзвичайною різноманітністю, яскравою строкатістю тих чи інших часткових особливостей, формами, змістом, ступенями впливу і взаємовпливу, взаємопроникнення, структурною специфікою тощо. Сьогодні на правовій карті світу існують дві сотні держав із власними національними правовими системами. При цьому вирізняються не тільки національні, але й субнаціональні, квазінаціональні та наднаціональні – міжнародні та релігійні правові системи, які співіснують і конкурують між собою.

Національна правова система – це правова система окремої держави. В наші дні така система є основним елементом сучасної правової карти світу.

Субнаціональна правова система – це правова система, що існує в межах єдиної національної правової системи, але одночасно має значну автономію та специфіку. Такій правовій системі властиві наступні ознаки: 1) виникнення й існування в межах національної правової системи; 2) несамотійне значення і функціонування тільки в контакті з національною системою, частину якої вона складає; 3) підпорядкований по відношенню до національної системи характер; 4) певний ступінь автономності в регулюванні суспільних відносин стосовно національного рівня правового регулювання; 5) можливість побудови на інших, ніж національна система, типах права. Прикладом

такої системи можна назвати правову систему Шотландії у Великій Британії або правову систему Квебеку у Канаді.

Наднаціональна правова система – це правова система, що поширюється на соціальні системи кількох (багатьох) правових систем. До ознак наднаціональної правової системи (міжнародної, міждержавної) відносяться: 1) утворення кількома державами на підставі наявної міжнародної правоздатності; 2) розповсюдження дії на соціальні системи держав-учасниць; 3) побудова на основі установчого договору, який визначає основні параметри правової системи; 4) функціонування в межах системи національних органів, які можуть наділятися компетенцією правотворчості, правозастосування та правосуддя; 5) можливість складання нормативної основи ухваленими наднаціональними органами новими джерелами права; 6) наявність субординаційних зв'язків із національними системами держав-учасниць та інших держав.

Наднаціональні (міжнародні) правові системи утворюються укладанням міжнародних угод. Вони складають цілісну структурно впорядковану за допомогою міжнародно-правових норм та інших правових засобів стійку взаємодію суб'єктів міжнародного права, що забезпечує досягнення міжнародного правопорядку як необхідної передумови функціонування світової системи в цілому та регіональних систем зокрема. Для цих правових систем властиві власні структури і джерела права, форми правотворчості та правозастосування, специфічні механізми захисту юридичних норм від можливих порушень.

До наднаціональних правових систем відносяться і *релігійні правові системи*. До їхніх спеціальних ознак відносяться: 1) нерозривний, органічний зв'язок з певною релігією – ісламом, індуїзмом, іудаїзмом чи християнством; 2) ставлення до права як до наслідку божественного одкровення, а не раціональної діяльності людини чи держави; 3) персональний характер дії права; 4) спрямування права на справедливе врегулювання суспільних відносин; 5) невизнання принципу формальної рівності прав людини. Цінності, які лежать в основі релігійної правової системи, обумовлюють увесь її характер, особливості функціонування, носять релігійну природу і лега-

лізують публічну владу, загальнообов'язкові правила та норми, що діють у суспільстві, критерії належності тих чи інших осіб до відповідного суспільства.

Квазінаціональні правові системи – це правові системи невизнаних держав, несаможиттєвих територій, на яких відсутній суверенітет, та число яких на початку XXI ст. швидко зростає, загострюючи разом з тим міжнародні відносини на різних континентах і в цілому у світі. Такі території можуть перебувати під зовнішнім управлінням різних країн. Яскраву ілюстрацію такого явища складає виникнення Придністровської Молдавської Республіки, Нагірно-Карабахської Республіки, Сомаліленду. На правовій карті світу існують і частково визнані держави – Абхазія, Косово, Південна Осетія, Тайвань, Північний Кіпр, які фактично контролюють свою територію, Сахарська Арабська Демократична Республіка – яка контролює частину своєї території. Такі державоподібні структури мають практично всі атрибути державної влади. Часто властиві їм правові системи якісно відрізняються від держав, від яких вони відокремились.

Панівними правовими системами у світі виступають романо-германське та англо-американське право, до романо-германського права тяжіють й латиноамериканське і скандинавське право. Значне місце на правовій карті світу посідають традиційні правові системи: китайське, японське, африканське звичаєве право. В окремих державах одночасно можуть існувати кілька правових систем з ознаками самостійних правових систем. Найбільш поширеною складовою частиною національних правових систем африканських країн виявляється звичаєве право, яке функціонує тією чи іншою мірою за межами міст у 42 із 48 країн, за винятком Алжиру, Єгипту, Мавританії, Сомалі, Тунісу та Лівії, де вони були законодавчо скасовані. Саме завдяки широкому застосуванню місцевого звичаєвого права правові системи країн африканського континенту є не одностайними, а змішаними, поєднуючи дві, три і навіть чотири частини. Романо-германське і звичаєве право функціонувало в Анголі, Беніні, Буркіна-Фасо, Бурунді, Габоні, Гвінеї, Екваторіальній Гвінеї, Камеруні, Конго (Кіншаса), Конго (Браззавіль), Кот-д'Івуарі, Малі, Мозамбіку, Нігері, Руанді, Центральноафриканській Республіці. Рома-

но-германське і мусульманське право діяло в Алжирі, Єгипті, Лівії, Мавританії, Тунісі, англійське загальне і звичаєве право – у Гані, Замбії, Кенії, Малаві, англійське загальне американського варіанту і звичаєве право – в Ліберії.

Тризначне, романо-германське, англійське загальне і звичаєве право було чинним в Ботсвані, Зімбабве, Сомалі, англійське загальне, мусульманське і звичаєве право – у Гамбії, Нігерії, Танзанії, Уганді, Судані, романо-германське, мусульманське і звичаєве право – у Джибуті, Чаді, Еритреї, римсько-голландське, англійське загальне і звичаєве – у Намібії та Південноафриканській Республіці. Чотиричленне, англійське загальне, право справедливості, мусульманське і звичаєве, а також романо-германське, англійське загальне, мусульманське і звичаєве право – у С'єрра-Леоне та Ефіопії. Одночасно функціонують двочленні і тричленні національні правові системи і в країнах інших континентів, зокрема, в Азії, Північній та Південній Америці, в Австралії, навіть у таких великих і розвинених країнах як Індія, США, Канада, Бразилія та інших.

Монархії та республіки на правовій карті світу

На початку XXI ст. на правовій карті світу існують держави з різними формами правління – як монархічними, так і республіканськими. Серед сучасних монархій є абсолютні, дуалістичні, конституційні монархії, монархії вестмінстерського типу. Серед республік мають місце суперпрезидентські, президентські, парламентські, змішані республіки.

Серед держав світу сьогодні приблизно нараховується: абсолютних монархій – 6; дуалістичних монархій – 3; конституційних монархій – 35; вестмінстерських монархій – 15; парламентських республік – 32; суперпрезидентських республік – 30; президентських республік – 50; напівпрезидентських республік – 14; республік з перехідними формами – 2; змішаних республік – 15; соціалістичних республік – 6; держав із невизначеною формою правління – 2.

Монархія взагалі як форма державного правління означає одноособове правління, єдиновладдя. Вона існує на підставі трьох принципів – безстроковості (довічності), престолоспадкування і непогіршимості трону (безвідповідальності). Безстроковість означає, що влада монарха не обмежується певним терміном повноважень, які припиняються смертю або зреченням. Непогіршимість же означає, що монарх не несе відповідальності перед своїми підданими.

Сьогодні на нашій планеті існують 44 монархії: **у Європі – 12:** Андорра, Бельгія, Ватикан (теократична), Великобританія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція; **в Америці – 10:** Канада, Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кіс і Невіс, Сент-Лусія, Ямайка; **в Австралії та Океанії – 6:** Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Соломонови Острови, Тонга, Туалу; **в Азії – 13:** Бахрейн, Бруней, Бутан, Йорданія, Малайзія, Непал, Камбоджа, Кувейт, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія (теократична), Таїланд, Японія; **в Африці – 3:** Лесото, Марокко, Свaziленд; в Океанії – Острови Кука та Ніуе. Із означених монархій **шість є абсолютними**, а саме: Бахрейн, Бруней, Ватикан, Катар, Оман, Саудівська Аравія, **три дуалістичні:** Йорданія, Свaziленд, Тонга, **інші – конституційні (парламентські)**. Окрім спадкових монархій існують і монархії обирани, зокрема, у Ватикані, Малайзії, Об'єднаних Арабських Еміратах. В Екваторіальній Африці Рада старійшин обирає племінних королів на один рік, підтверджуючи чи не підтверджуючи після сплину часу їхні повноваження. Монархи були виборними і раніше. Наприклад, у середньовічній Польщі король обирався сеймом. Обирались і візантійські імператори.

Термін «республіка» походить від лат. – *res* – справа і *publica* – загальна, публічна. Республіка завжди розуміється як влада не однієї особи, а обов'язково колективне правління, як антипод монархії. По-друге, республіка протиставляється монархії ще й у тому розумінні, що у ній усім обраним посадовцям належить бути відповідальними перед народом, на відміну від безвідповідальності монарха, який отримав владу у спадок. Отже, республіканське правління повинне будуватись на підставі народного представництва. У наш час у рес-

публіці вбачають форму державного правління, за якої вищі органи державної влади обираються безпосередньо народом або формуються виборними установами на визначений термін.

Республікам властиві наступні юридичні ознаки: 1) виборність вищих органів держави безпосередньо або опосередковано народом, тобто представницький характер державної влади; 2) змінюваність вищих посадових осіб і державних органів в результаті виборів; 3) строковість повноважень вищих посадовців держави та державних органів; 4) відповідальність вищих посадових осіб держави за неналежне виконання своїх повноважень перед народом або вищим представницьким органом; 5) верховенство актів, які видаються вищим представницьким органом.

Абсолютні монархії

Важливий різновид монархічної форми державного правління, яке характеризується юридичним і фактичним зосередженням усієї повноти влади державної (законодавчої, виконавчої, судової) і духовної (релігійної) в руках монарха, складає **абсолютна монархія** (від лат. *absolutus* – безумовний). Відомий теоретик держави і права Г. Шершеневич наголошував, що «під іменем абсолютної монархії, автократії, самодержавства розуміється така форма держави, за якої вся державна влада повністю зосереджується в руках однієї людини: князя, короля, царя, імператора. Законодавство, управління, суд своїми джерелами сходяться всі у цьому центрі. Жодної конкуруючої влади в державі не може бути – всі існуючі влади похідні від влади монарха». Абсолютна, або необмежена влада, має свої різновиди в залежності від завдання, яке вона виконує. Абсолютна світська влада характеризується зосередженням у руках монарха усієї повноти духовної і світської влади за умови переважання останньої. Для теократичного абсолютизму властиве зосередження світської і духовної влади за умови домінування останньої. Деспотичним абсолютизмом є зосередження у руках монарха повноти усієї світської і духовної влади і проголошення його Богом.

Загальними рисами абсолютної монархії є те, що, по-перше, монарх є джерелом влади в державі і формально і фактично виключно йому належить суверенітет, зосередження усієї повноти влади перетворює його на наддержавну інституцію з необмеженою владою, компетенція якої не підлягає регламентації. По-друге, відсутність поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, що встановлює єдиновладдя. Функціональний аспект єдиновладдя передбачає відсутність будь-яких політико-правових рамок діяльності монарха, повноваження якого мають всеохоплюючий характер. По-третє, наявність відповідального тільки перед монархом розгалуженого бюрократичного апарату для проведення державної політики і досягнення найвищого ступеня централізації. Монарх не міг одноосібно реалізувати усі функції влади, що породжувало множинну державних органів, у яких не було прав проти монарха. Організація виконавчої влади в абсолютній монархії залежить перш за все від волі суверена, історичного типу державності та багатьох інших чинників. По-четверте, відсторонення народу від участі в управлінні загальнодержавними справами, для чого взагалі немає організаційних форм. Підпорядковане правове положення особи в абсолютних монархіях посилюється сакралізацією влади. По-п'яте, монарх не несе конкретної політичної і юридичної відповідальності за результати свого правління, а за помилки і зловживання в державному керівництві відповідають чиновники.

Нечисельні абсолютні монархії існують, в основному, на арабському Сході. Життєдайність цієї форми правління обумовлюється соціально-економічною базою та відсутністю гострих соціальних суперечностей. На аравійському півострові народи тільки у другій половині XX ст. почали формуватись як нації, у зв'язку з чим сприймали владу правлячих династій як природне, історично виправдане явище. На відміну від класичних феодальних монархій минулого, лояльність до монархізму на сучасному Сході обумовлюється виваженою політикою у соціальній сфері. «Нафтодолари», сучасні технології, ефективність економіки забезпечують відповідний рівень добробуту основної частини суспільства. Сучасну монархію від феодальної відрізняють і нормативні акти, хоча вони виступають

лише прикриттям монархії, оскільки походять від монарха. За такої форми правління немає жодних виборних органів, хоча й існують різні дорадчі органи. В той же час існування і соціально-економічне процвітання абсолютних монархій Аравійського півострова свідчать про здатність цієї форми правління пристосовуватись до нових суспільно-політичних реалій, своєчасно враховувати світові тенденції розвитку державності.

Дуалістичні монархії

Дуалістична монархія (від лат. *dualis* – «двоїстий») складає собою форму державного правління, за якої, по-перше, влада монарха обмежена законодавчими повноваженнями обраного населенням парламенту, а по-друге, монарх формує відповідальний тільки перед ним уряд і володіє сильними законодавчими прерогативами. Такі монархії виникли під тиском революцій, шляхом видання указу монарха про запровадження парламенту або перетворення дорадчого органу на законодавчий, у зв'язку з чим отримали поширену назву октройованих (дарованих). Серед них можна назвати Пруссію та Японію XIX ст., у яких абсолютні монархії зникли внаслідок революцій 1848-1849 рр. та революції «Мейдзі» 1889 р., а також Російську імперію початку XX ст., яка перетворилась на дуалістичну монархію під тиском революції 1905-1907 рр.

В означених дуалістичних державах сформувались ті визначальні ознаки цієї форми правління, які дозволяють вирізнити сучасні дуалістичні монархії. Виконавча влада в останній належить монарху і до того ж одноосібно. В Німеччині та Японії XIX ст. уряду не було взагалі. В Російській імперії він мав місце, однак і глава уряду, і кожен міністр окремо призначався імператором і був відповідальним лише перед ним, а не перед парламентом – Державною Думою та Державною Радою. Отже, відмінність дуалістичних монархій від конституційних полягає у зосередженні у руках монарха значних повноважень – законодавчих і виконавчих. Дуалістична монархія означає

компромiс мiж панiвною частиною суспiльства та iншими верствами, при цьому перевага залишається на боцi монарха. Вона об'єднує у своїй владнiй структурi елементи монархiї i республiки, складаючи перехiд вiд абсолютної монархiї до конституцiйної.

Сучасними дуалiстичними монархiями є Йорданiя (Азiя i частково Аравiйський пiвострiв), Свaziленд (Африка) i Тонга (Океанiя). До 2008 р. дуалiстичною монархiєю був i Непал до скасування у 2008 р. монархiї.

Конституцiйнi монархiї

Найбiльш поширеним типом сучасних монархiй є монархiя конституцiйна або парламентська. Основу органiзацiї державної влади в конституцiйнiй (парламентській) монархiї складає подiл державної влади на три гiлки – законодавчу, виконавчу i судову. Перша з них представлена парламентом, обраним всенародним голосуванням. Носiєм виконавчої влади в конституцiйних монархiях є уряд, який виступає колегiальним носiєм виконавчої влади, вiдповiдальним перед парламентом за здiйснюваний ним полiтичний курс. Уряд виконує функцiї управлiння i керiвництво державними справами. Парламентська монархiя i парламентська республiка вiдрiзняються, перш за все, формальним походженням владних повноважень глави держави: президент здiйснює повноваження завдяки отриманому на виборах мандату, у той час як монарх – у порядку успадкування престолу. Виборнi органи державної влади властивi не тiльки республiцi, але й конституцiйнiй монархiї. Оскiльки ж подiл державної влади є ознакою правової демократичної держави, то конституцiйнi монархiї, як i республiки, мають характеристики правової держави i не вiдрiзняються вiд парламентських республiк.

У наш час *парламентськими монархiями є 35 країн*: Австралiя, Андорра, Антигуа i Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Белiз, Бельгiя, Бутан, Великобританiя, Гренада, Данiя, Iспанiя, Камбоджа, Канада, Кувейт, Лесото, Лiхтенштейн, Люксембург, Малайзiя, Марок-

ко, Монако, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Об'єднані Арабські Емірати, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Соломонові Острови, Таїланд, Швеція, Ямайка, Японія.

Слід брати до уваги той факт, що Об'єднані Арабські Емірати є федерацією абсолютних монархій, тобто кожен суб'єкт ОАЕ – абсолютна монархія, але федеративне об'єднання є своєрідною, вельми специфічною парламентською монархією.

Вестмінстерські монархії

Назва цього типу монархій походить від назви Вестмінстерського статуту 1931 р. – акту, який визначив правовий стан домініонів та їхніх взаємовідносин з Великобританією. Він визнав повну самостійність домініонів у внутрішніх і зовнішніх справах та їхню рівність з Великобританією. У той же час Великобританія зберігала фактичний контроль над зовнішньою політикою домініонів, який поступово зменшувався із розвитком домініонів і послабленням Англії. Підтверджуючи суверенітет домініонів, статут зазначав, що видані парламентом Великобританії закони не можуть розповсюджуватись на домініони без згоди останніх. Скасовувалось положення про те, що ухвалений парламентом домініону закон вважався недійсним, якщо він суперечив англійським законам, а також, що стосовно домініонів ніколи не застосовуватиметься термін «колонія». Вестмінстерський статут закріпив визначення юридичної рівноправності домініонів з метрополією й оформив створення Британської Співдружності. Після розпаду упродовж 1950-1970-х рр. Британської імперії низка незалежних країн визнала номінальну владу англійського монарха й отримала назву «вестмінстерської монархії». Умовне поєднання фактичного парламентаризму із визнанням королівської влади Великобританії і складало особливість цієї групи країн. Фактично «вестмінстерські монархії» були парламентськими республіками, але добровільно визнали своє членство Спільноти і владу англійської Королеви, яка перебувала далеко за океаном і реально не правила навіть у Великобританії.